

EWA BIAŁEK
Instytut Filologii Słowiańskiej UMCS

*O kaszy, czyli o kulinarnym kluczu do kultury
(na materiale rosyjskich i polskich frazeologizmów oraz paremii)*

Groats, or a culinary clue to understand culture
(based on the selected Russian and Polish idioms and proverbs)

STRESZCZENIE

Niniejszy artykuł poświęcony jest frazeologizmom i przysłowiom opierającym się na komponencie kulinarnym *kasza*. Badanie przeprowadzono na materiale języka rosyjskiego i polskiego. Celem pracy było pokazanie odzwierciedlenia wybranych elementów bytu, kultury materialnej i duchowej w jednostkach języka. Analiza najbardziej popularnych przykładów frazeologizmów i przysłów z rzeczownikiem *kasza* pokazała, że ta roślina zbożowa oraz potrawy z niej w wiekach minionych miały znaczenie obrzędowe. Kasza pojawia się w licznych frazeologizmach, charakteryzujących zarówno charakter i wygląd człowieka, jak i jego sposób postrzegania świata. Badania wykazały, iż w języku rosyjskim po dziś dzień jednostki te są rozpowszechnione i znane, we współczesnym języku polskim frazeologizmy zaś i przysłowia z komponentem *kasza* wydają się nieliczne.

Słowa kluczowe: frazeologia, paremiologia, związki pomiędzy językiem a kulturą, potrawy we frazeologizmach i przysłowia, mentalność, kultura materialna i duchowa

Badacze związków pomiędzy językiem i kulturą odwołują się do frazeologizmów, przysłów oraz powiedzeń niemalże w pierwszej kolejności. Te skostniałe formy językowe, niekiedy sięgające korzeniami do minionych wieków, utrwalają elementy codziennego życia, odzwierciedlają światopogląd ludzi różnych epok, będących użytkownikami wspólnego języka i przedstawicielami tej samej kultury. Nie dziwi zatem określanie języka mianem skarbnicy wartości kulturowych. Takie miano przypisuje się przede wszystkim frazeologizmom i przysłowiom (pisze o tym między innymi Swietłana Ter-Minasowa).¹ Do problematyki językowego obrazu

---

¹ S. G. Ter-Minasova: С. Г. Тер-Минасова, *Язык и межкультурная коммуникация*, Москва 2004, s. 100–101.

świata, utrwalonego w szeroko rozumianej idiomatyce, sięga od lat wielu badaczy.² Ogromna ilość paremii i frazeologizmów (których wciąż przecież przybywa) zostawia jednak miejsce do nieustannego eksplorowania tej tematyki.

W niniejszym artykule chciałabym pokrótce przedstawić to, jak we frazeologii oraz paremiologii rosyjskiej i polskiej utrwalona została kultura kulinarna użytkowników wymienionych języków słowiańskich. Analiza budowy (czyli zestawu komponentów) oraz sensu stałych i odtwarzalnych połączeń wyrazowych może zdradzić swoisty klucz do kultury. Tym kluczem mogą się okazać nawet najprostsze potrawy, goszczące na stole zarówno dzisiaj, jak i dawniej. Przysłowia oraz jednostki frazeologiczne, zawierające w swym składzie nazwy potraw bądź produktów rolnych i spożywczych, sygnalizują, że jedzenie to nie tylko zaspokajanie naturalnych potrzeb organizmu człowieka – zwłaszcza przed wiekami, kiedy to spożywanie posiłków było w sposób szczególnie celebrowane, a głęboka pobożność oraz poszanowanie wartości religijnych i ogólnoludzkich nakażywały dziękować za dary boże i plony. Szybkie tempo współczesności często pozbawia ten akt otoczki ceremoniału. Prześledzenie genezy wybranych paremii i frazeologizmów pozwala dostrzec ukryte w nich sygnały rytuałów kulturowych, które w perspektywie synchronicznej nie zawsze są dostrzegane.

Dlaczego nazwy potraw lub samych produktów występują jako komponenty utartych wyrażeń? Odpowiedź wydaje się oczywista – żywność to podstawa bytu, a mniej lub bardziej wykwintne posiłki są przecież elementem naszej codzienności. Wybór tego czy innego produktu, rośliny, zboża ma przede wszystkim uwarunkowania klimatyczne i rolne, które na przestrzeni wieków kształtowały określone tradycje kulinarne regionu bądź kraju. Nie bez znaczenia mogą być również wymagania religijne.

A oto kilka przykładów frazeologizmów rosyjskich, których elementem wspólnym jest komponent *kasza* (ros. каша): *берёзовая каша, накормить берёзовой кашей кого-л., заварилась каша, заварить кашу, расхлёбывать кашу, у кого-л. каша во рту, кто-л. мало каши ел, просят каши (ботинки/сапоги), снежная каша, каша у кого-л. в голове, каши с кем-л. не сварить*.³

Kasza to wspólny element codziennego bytu pokoleń Polaków i Rosjan oraz innych narodów słowiańskich, była eksponowana na stołach bądź pogardzana, w zależności od kręgu społecznego, często na łasce mody żywieniowej. Danie proste, ta-

² N. F. Alefirenko, N. N. Semenenko: Н. Ф. Алефиренко, Н. Н. Семенов, *Фразеология и паремология*, Москва 2009, s. 282; I. Sandomirskaja: И. Сандомирская, *Идиомы и культура в поисках общего основания*, „Etnolingwistyka”, 8, J. Bartmiński (red.), Lublin 1996, s. 9–23; A. M. Lewicki, A. Pajdzińska, *Frazeologia*, [w:] *Współczesny język polski*, J. Bartmiński (red.), Lublin 2010, s. 328–333. O pochodzeniu paremii: J. Krzyżanowski, *Szkice folklorystyczne*, t. III, *Wokół legendy i zagadki. Z zagadnień przysłowioznawstwa*, Kraków 1980, s. 148–150.

³ A. N. Tichonov, A. G. Lomov, L. A. Lomova: А. Н. Тихонов, А. Г. Ломов, Л. А. Ломова, *Фразеологический словарь русского языка*, Москва 2008, s. 107–108.

nie i pożywne, a jako roślina zbożowa uprawiana od Europy aż po Azję. W różnych zakątkach świata obecność kaszy w spizarni oraz na stole jest mniej lub bardziej rozpowszechniona, podobnie jej uprawa. Co ciekawe, są dowody na to, iż jedna z odmian kaszy – gryka, pochodzi z Dalekiego Wschodu (mowa o Tybecie), a tradycja jej uprawy w tamtych stronach liczy sobie pięć tysięcy lat.⁴ To przede wszystkim kraje słowiańskie zasłynęły swą sympatią do kaszy, jednak pierwsze w Europie kaszę odkryły ponoć Hiszpania i Włochy.⁵ Niektórzy etnografowie dowodzą, że kasza zagościła na naszych stołach dużo wcześniej niż chleb, a jej uprawa ma sięgać aż drugiego tysiąclecia p.n.e.⁶ Z kolei, jak dowodzą inni, to właśnie chleb „zdetronizował” kaszę, spychając ją stopniowo na miejsce potrawy dla chorych.⁷ Ugruntowanej pozycji kaszy w polskim jadłospisie i kulturze zdają się bronić jednak liczne powiedzenia: *Kasza w niedzielę, kasza w poniedziałek; My do szkoły, kasza z nami, my do domu, kasza za nami*.⁸ Przytoczone jednostki sugerują rozpowszechnienie kaszy w codziennym menu. Co prawda, niekoniecznie już w wieku XXI.

Walory odżywcze, a także lecznicze kaszy doceniane są nie tylko przez współczesnych dietetyków i przemysłowców.⁹ Prześledzenie nawet niewielkiego zbioru utartych wyrażen może wskazać kulinarne upodobania narodów, dowieść ich umiejętności wykorzystywania darów natury dla celów medycyny ludowej, ale też odzwierciedlić sposób postrzegania rzeczywistości przez człowieka. Przytoczę taki oto frazeologizm – *мало каши ел*. Jego interpretacja może być dwójaka. Z jednej strony tak można określić osobę o drobnej posturze (co, jak należy domniemywać, jest efektem niejedzenia kaszy w dzieciństwie). Ten sposób rozumienia frazeologizmu jest więc bliższy dosłownemu znaczeniu jednostki. Z drugiej zaś – ten, kto mało kaszy jadł (ros. *мало каши ел*), to żółtodziób i osoba niedoświadczona. A zatem w sensie szerszym kasza może być utożsamiana nie tylko z tężyzną fizyczną i zdrowiem, ale, co istotne, ze źródłem doświadczenia życiowego. Analogiczną funkcję pełni w polszczyźnie mało znany współczesnym frazeologizm *ma jeszcze kaszę w brzuchu* ‘jest jeszcze dzieckiem’.¹⁰

⁴ J. Kwiatkowski, *Agrotechniczne uwarunkowania produkcji gryki (Fagopyrum esculentum Moench) o wysokiej wartości technologicznej, odżywczej i reprodukcyjnej orzeszków*, Olsztyn 2010, s. 9. Zgodnie z badaniami nad historią tej odmiany kaszy na terenie Polski jej uprawy datowane są na XIV wiek, ale same skamieniałości i nasiona gryki, odkryte na ziemiach polskich, pochodzą ze znacznie wcześniejszego okresu – II–IV wieku p.n.e. (*ibid.*, s. 9).

⁵ *Ibidem*.

⁶ Pisze na dany temat m.in.: I. Łutowinowa: I. S Lutovinova: И. С. ЛУТОВИНОВА, *Слово о русской пшце*, Санкт-Петербург 2005, s. 8.

⁷ Wspomina o tym Syrenejusz, na którego w swym opisie dotyczącym kaszy powołuje się Zygmunt Głogier. Z. Głogier, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, Warszawa 1978, s. 24.

⁸ J. Krzyżanowski (red.), *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*, t. II, Warszawa 1970, s. 37.

⁹ O przydatności gryki w medycynie i przemyśle: J. Kwiatkowski, *op. cit.*, s. 7, 14–15.

¹⁰ J. Krzyżanowski (red.), *op. cit.*, s. 38.

Przejdę do kolejnych przykładów. W polszczyźnie problemy z wysławianiem się odda frazeologizm *mieć kluski w gębie*; *mówić, jakby się miało kluski w gębie* ‘mówić niewyraźnie, seplenić’. Język rosyjski i w tym wypadku domaga się nazwy tej samej potrawy, czyli kaszy – *у кого-л. каша во рту* (dosł. *ktoś ma kaszę w gębie/ustach*). U podstaw obu frazeologizmów legły obrazy metaforyczne, opierające się na realnej sytuacji – z pełnymi ustami nie można przecież poprawnie się wysłowić. Sposób konceptualizacji jest dość podobny, chociaż jako podstawa metaforyczna wybrane zostały inne potrawy. Na pytanie, czemu u Rosjan *ботинки просят кашу* (dosł. *buty proszą kaszy* – o zniszczonym obuwiu, z odklejającą się podeszwą), po prześledzeniu rosyjskiej kultury rolnej i kulinarnej odpowiedź wydaje się oczywista – kasza to potrawa tradycyjna.¹¹ Polszczyzna zostawia wybór potrawy, gdyż w takiej sytuacji mawia się zwyczajowo *buty chcą/wołają jeść* lub po frazeologizm w ogóle się nie sięga.

Rosyjska przygoda z kaszą na tym się nie kończy. Wydaje się, że jej struktura mogła posłużyć jako motywacja kolejnego frazeologizmu, a mianowicie *каша у кого-л. в голове* – pol. *mieć w głowie kaszę*, czyli ‘mieć w głowie mętlik i zamęt’. Wyobraźnia pozwala nam przedstawić chaotyczne myśli poprzez odwołanie się do masy drobnych i nieuporządkowanych ziarenek kaszy. Pod określeniem *снежная каша* kryje się tzw. kasza śnieżna. U podstaw tej jednostki, wspólnej dla obu porównywanych języków, leży metafora oparta również na strukturalnym podobieństwie, tym razem śniegu i kaszy.

Lista związków stałych, charakteryzujących rzeczywistość językową za pomocą komponentu *kasza*, na tym się jeszcze nie wyczerpuje. Podczas gdy Polacy, mówiąc o zamieszaniu, sięgają przede wszystkim po jednostki *narobić bigosu*, *nawarzyć piwa* (a więc również skojarzenia kulinarne, oparte na popularnym złocistym trunku i staropolskiej potrawie) – Rosjanie, co ciekawe, i tym razem odwołują się do kaszy – *заварить кашу*, *заварилась каша*. Kiedy Polak ponosi konsekwencje swego postępowania przez wypicie umownego „piwa” – powiedzenie *pić, wypić piwo, którego się nawarzyło lub ktoś nawarzył*¹², to przed Rosjaninem ponownie pojawia się *kasza*, z którą musi się uporać: *Сам кашу заварил, сам и её расхлёбывай*.¹³ Warto dodać, iż w polszczyźnie odnotowany jest frazeolo-

¹¹ Uzupełnię, że nawet w podręcznikach dotyczących języka i kultury rosyjskiej uwzględnia się kaszę jako jeden z najbardziej charakterystycznych elementów rosyjskiego bytu. Zob. N. V. Basko: Н. В. Баско, *Знакомимся с русскими традициями и жизнью россиян. Учебное пособие по культурологии, развитию речи и чтению для изучающих русский язык как иностранный*, Курск 2007, s. 62–63. Por. także: A. V. Sergeeva: А. В. Сергеева, *Русские: стереотипы поведения, традиции, ментальность*, Москва 2008, s. 64. Autorka tej ostatniej publikacji podkreśla, że kasza współcześnie jest równie popularna jak kiedyś – *Что за обед, когда каши нет?* (*ibidem*).

¹² S. Dubisz, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. III, Warszawa 2003, s. 157. Pierwotne znaczenie rzeczownika *piwo* to ‘napój, napitek’, z czasem uległo ono zawężeniu do określania napoju na bazie chmielu i ekstraktu słodowego. W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005, s. 438.

¹³ A. N. Tixonov, A. G. Lomov, L. A. Lomova, *op. cit.*, s. 107–108.

gizm *wleźć w kaszę* w znaczeniu ‘znaleźć się w przykłej sytuacji’¹⁴, lecz wydaje się on jednostką już nieco zapomnianą, mniej popularną niż wspomniane wcześniej inne przykłady polskie z rzeczownikami *bigos* i *piwo*. Podobnie można odnieść się do przysłowia *Kto kaszy nawarzył, ten ją jeść powinien*¹⁵, będącego odpowiednikiem rosyjskiego cytowanego już przysłowia.

Słowniki ogólne i etymologiczne odnotowują wiele połączeń wyrazowych z rzeczownikiem *kasza*, odzwierciedlających jej różne odmiany, a zarazem różnorodność potraw z kaszy – *kasza gryczana, manna, jaglana, ryżowa, kukurydziana, perlowa*.¹⁶ Gloger wspomina o kilku innych odmianach kaszy: *jajeczna, krakowska, żelazna i obwarzana*.¹⁷ Z rosyjskich połączeń wymienię: *гречневая каша* – tzw. *гречка, гороховая каша, манная каша* – tzw. *манка, овсяная каша* – tzw. *овсянка, перловая каша* – tzw. *перловка, пшённная каша* – tzw. *пшённка, рисовая каша, кукурузная каша*.¹⁸ Chociaż uprawa tej rośliny zbożowej znana jest od kilku tysięcy lat, na terenie dzisiejszej Rosji – jak dowodzi się w badaniach naukowych – *kasza* w znaczeniu potrawy gotowanej na mleku odnotowana została dopiero w tekstach XV-wiecznych.¹⁹ Jeszcze bardziej zadziwić może fakt, iż przez kaszę w niektórych dialektach wschodniosłowiańskich swego czasu można było rozumieć wręcz *purée* ziemniaczane.²⁰ W wiekach minionych rzeczownik *kasza* odnosił się do kilku potraw, co ważne, nie tylko u Słowian wschodnich. I tak dla przykładu w języku bułgarskim wyraz ów oznaczał zarówno jedzenie z gotowanego ciasta, jak i rzadką masę, np. ze zgniecionych owoców.²¹ Franciszek Sławski sugeruje, iż pierwotne znaczenie rzeczownika *kasza* to „produkt otrzymany z rozgniecionego przesianego (przecedzonego) ziarna”.²² Sama zaś etymologia nazwy do tej pory nie została jednoznacznie rozstrzygnięta.²³

Zabytki piśmiennicze oraz etymologiczne słowniki ogólne i frazeologiczne wskazują, że kasza, mimo swej prostoty, była obecna na stole weselnym, miała również misję do spełnienia podczas obrzędu zaślubin oraz na chrzcinach. Ranga owych wydarzeń jednoznacznie potwierdza, że prostota potrawy nie była przeszkodą w odgrywaniu przez nią niebagatelnej roli w życiu wspólnoty jako potra-

¹⁴ J. Krzyżanowski (red.), *op. cit.*, s. 39. Por. także inny frazeologizm, dość podobny pod względem struktury: *W kaszę komu leżeć* ‘przeszkadzać, wchodzić w drogę’ (*ibidem*).

¹⁵ S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. I, Warszawa 1985, s. 320.

¹⁶ S. Dubisz, *op. cit.*, t. II, s. 67.

¹⁷ Z. Gloger, *op. cit.*, s. 24.

¹⁸ N. Ju. Švedova (red.): отв. ред. Н. Ю. Шведова, *Толковый словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов*, Москва 2008, s. 330; S. A. Kuznecov (red.): ред. С. А. Кузнецов, *Большой толковый словарь русского языка*, Санкт-Петербург 2003, s. 423.

¹⁹ I. S. Lutovinova, *op. cit.*, s. 11.

²⁰ *Ibid.*, s. 28.

²¹ F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. II, Kraków 1958–1965, s. 95.

²² *Ibidem*.

²³ W. Boryś, *op. cit.*, s. 224.

wa obrzędowa. Kaszą w gwarach rosyjskiej Północy nazywano poczęstunek po zaślubinach w domu nowożeńców.²⁴ *Po kaszy nie będzie już nic* – to z kolei polskie przysłowie charakteryzujące wesele wiejskie, na którym to kasza była ostatnim daniem, *karmić kaszą młodych* zaś oznacza ‘swatać ich’.²⁵ W tymże kontekście nie można pominąć frazeologizmu *бабья каша*, rozumianego jako spotkanie znajomych, bliskich sobie osób ‘устар. собрание, встреча, посиделки (обычно близких людей)’. Walerij Mokijenko przywołuje następujący obyczaj wyjaśniający genezę przywołanego frazeologizmu – w drugi dzień prawosławnego Bożego Narodzenia u wiejskiej akuszerki gromadziły się kobiety, których dzieciom pomogła przyjść na świat, i wspólnie warzono wówczas kaszę jako symbol płodności.²⁶ Kaszę podawano rodzącej dziecko jako ofiarę i wróżbę pomysłności.²⁷ Również kolejny frazeologizm *каши с кем-л. не сварить* uwidacznia symbolikę kaszy w kulturze naszych wschodnich sąsiadów. W ten sposób charakteryzowano osobę „obcą”, niechętną do wspólnych działań. Jak twierdzi przywoływany już autorytet w dziedzinie frazeologii rosyjskiej, określenie to wzięło się od kaszy jako potrawy obrzędowej – wspólne przygotowywanie posiłków jednoczyło wspólnotę.²⁸ Przytoczę jeszcze jeden wymowny przykład, choć nie jest to frazeologizm – mam na myśli rzeczownik *однокашник* ‘товарищ по учению, по воспитанию’.²⁹ Tym mianem określa się kolegę ze szkoły, studiów lub z tzw. piaskownicy. Autorka słownika Natalia Szwedowa sugeruje rzecz następującą: korzeni danego słowa można doszukiwać się między innymi w rzeczowniku *kasza* (ros. *каша*). W środowisku szkolnym istniał zwyczaj wspólnego jedzenia kaszy w uroczystych okolicznościach. Inna z kolei wersja, przytaczana przez tę samą autorkę, kieruje nas w stronę dialektalnego znaczenia wyrazu – *каша* to tzw. artel, grupa ludzi ‘артель; помощь в жатве; в одной артели, в одной компании’.³⁰ Nie tylko jednak w kulturze rosyjskiej wspólne jedzenie kaszy symbolizowało zgodę we wspólnocie. W zbiorach polskich

²⁴ I. S. Lutovinova, *op. cit.*, s. 9.

²⁵ J. Krzyżanowski (red.), *op. cit.*, s. 37. Por. także: A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1989, s. 222.

²⁶ V. M. Mokienko (red.): отв. ред. В. М. Мокиенко, *Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник*, Санкт-Петербург 2001, s. 255. W polszczyźnie odnotowany jest frazeologizm o analogicznej strukturze ze znaczeniem ‘swaty’. A. Brückner, *op. cit.*, s. 222. Por. również: *babska kasza do niczego* ‘babskie swaty nic niewarte’. J. Krzyżanowski (red.), *op. cit.*, s. 33.

²⁷ A. Brückner, *op. cit.*, s. 222.

²⁸ V. M. Mokienko, *op. cit.*, s. 256.

²⁹ N. Ju. Švedova, *op. cit.*, s. 557.

³⁰ *Ibidem*. Kolejna językowa ciekawostka – *кашевар* – to kucharz, najczęściej w armii (*ibid.*, s. 331). Etymologię można wyjaśnić tym, iż kasza była najprostszą potrawą do przygotowania, np. podczas działań wojennych w warunkach polowych. *Кашевар живёт сытее князя* – tak mówi inne powiedzenie rosyjskie (pol. *Kucharz jest bardziej syty od księcia*). V. P. Anikina (red.): ред. В. П. Аникина, *Русские пословицы и поговорки*, Москва 1988, s. 132.

przysłów i frazeologizmów można odszukać jednostkę – *kaszę z kim jeść* ze znaczeniem ‘utrzymywać dobre stosunki’.³¹ Kasza wywołuje przede wszystkim pozytywne asocjacje, co utrwalają kolejne utarte wyrażenia, np.: *Гости на печь глядят, видно каши хотят* (kasza jako dobry poczęstunek); *Кашу маслом не испортишь* oraz *Кашу не перемаслишь* (potrawa smaczna; pol. *Od przybytku głowa nie boli; Dobrego nigdy za wiele*).³²

Czy kasza jako komponent jednostek frazeologicznych utrwaliła się w ruszczyźnie mocniej aniżeli w polszczyźnie? Jeśli wnioski wyciągnięte zostaną na podstawie tylko współczesnych słowników ogólnych oraz kompetencji językowej przeciętnego użytkownika języka polskiego, to można odnieść wrażenie, iż frazeologizmy z rzeczownikiem *kasza* są tak naprawdę nieliczne i zapomniane. Z frazeologizmów z rzeczownikiem *kasza*, pojawiających się w słownikach współczesnej polszczyzny, można wymienić przede wszystkim następujące jednostki: *zjeść kogoś w kaszy*, *nie dać sobie w kaszę dmuchać* (*nadmuchać*), *pluć* (*napluć*) *komuś w kaszę*, *śnieżna kasza*, *kaszka z mlekiem*.³³ Kiedy sięgamy jednak do szczegółowych opracowań z zakresu frazeologii polskiej, okazuje się, że w istocie liczba paremii i frazeologizmów jest imponująca. Przywołam postać Samuela Adalberga, paremiologa z XIX wieku, który zgromadził ponad trzydzieści przysłów o kaszy.³⁴ O popularności kaszy w ubiegłych stuleciach w pewnych środowiskach świadczy również wyrażenie przysłowiowe *Kasza – wysługa nasza*, wywodzące się z życia żołnierzy w XVI–XVII wieku.³⁵ Okazale prezentuje się też lista tematycznych paremii, np.: *Kasza – wysługa nasza*; *Kasza z mlekiem to nie bieda*; *Kaszę dzieci straszą*; *Thusta (kraśna) kasza gości sprasa*; *Kasza nasza, a tatów barszcz*.³⁶

³¹ J. Krzyżanowski (red.), *op. cit.*, s. 38. W znaczeniu ‘mieć z kimś jakieś wspólne sprawy’ odnotowana w słowniku S. Skorupka, *op. cit.*, s. 320.

³² To ostatnie powiedzenie wskazuje też na kulinarne upodobania Rosjan – kasza dobra, ale okrasa na pewno nie zepsuje jej smaku: V. P. Žukov: сост. В. П. Жуков, *Словарь русских пословиц и поговорок*, Москва 1966, s. 182–183. Uzupełnię jednocześnie, że we frazeologizmach *берёзовая каша*, *дать берёзовой каше кому-л.* oraz *накормить берёзовой кашей кого-л.* ma ona znaczenie kary cielesnej (różgi, lanie).

³³ S. Dubisz, *op. cit.*, s. 67; A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz, *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, Warszawa 2005, s. 161–162; S. Bąba, J. Liberek, *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Warszawa 2002, s. 267–268.

³⁴ Z. Gloger, *op. cit.*, s. 24. Krzyżanowski w rozprawie o przysłowiach poświęca Adalbergowi dwa rozdziały: J. Krzyżanowski, *Szkice folklorystyczne...*, s. 271–291.

³⁵ Idem (red.), *op. cit.*, s. 37.

³⁶ *Ibid.*, s. 37–39. Zauważę jednocześnie, iż kasza w kulturze polskiej, choć popularna, goszcząca w niektórych regionach na wigilijnym stole, niekoniecznie bywa podawana w pierwszej kolejności jako potrawa narodowa, ustępując miejsca żurkowi, barszczowi lub bigosowi. Nie jest jednak zupełnie spychana na margines, skoro doczekała się swojego święta na Lubelszczyźnie (święto kaszy, tzw. gryczaki w Janowie Lubelskim i jego okolicach, specjał z okolic Biłgoraja – pieróg biłgorajski, również na bazie kaszy gryczanej).

Niezależnie od liczebności utartych wyrażen w polszczyźnie i ruszczyźnie wydaje się, że jednak to kultura rosyjska bardziej utożsamiana jest z kaszą. Być może ma to związek z kulturą rolną i żywieniową. Znaczną część upraw na tzw. obszarze postradzieckim (byłe republiki radzieckie) do dziś zajmuje bowiem kasza, stare rosyjskie porzekadło zaś mówi, iż *Русского мужика без каши не накормишь* (dosł. *Rosjanina bez kaszy nie nakarmisz/nie wyżywisz*). Dodam jeszcze: *Гречневая каша – матушка наша, а хлебец ржаной – отец наш родной* (dosł. *Kasza gryczana – matka nasza, a chleb żytni – ojciec nasz rodzony*).³⁷ Przywołam kilka faktów, choć wykraczających już poza *stricte* lingwistykę, ale potwierdzających popularność kaszy u wschodnich sąsiadów. Jak podają źródła specjalistyczne, to właśnie Rosja w branży spożywczo-agrotechnicznej postrzegana jest jako „druga ojczyzna” kaszy.³⁸ Nikogo nie dziwi też jej obecność zarówno dziś, jak i dawniej czy to w stołówce studenckiej, czy w menu eleganckiej restauracji. Łutowinowa w swoim szkicu o potrawach rosyjskich przywołuje menu studentów Uniwersytetu w Petersburgu z 20 lutego 1871 roku – kasza zajmowała w nim miejsce zaszczytne.³⁹ Rozważania teoretyczne zamknę kilkoma starymi rosyjskimi porzekadłami, w których obok *kaszy* pojawia się jeszcze inna nazwa potrawy, równie powszechnej jak pierwsza (ros. *щи* – kapuśniak): *Щи да каша – пища наша, Щи да каша – мать наша, Щи да каша – жизнь наша*, a także *Щи да каша – кормилицы наши*.⁴⁰

* * *

Stare porzekadła często żyją swoim życiem, a użytkownicy języka dostosowują je do realiów lub wybranych przez siebie sytuacji. Tak oto kultowe powiedzenie *Где каша, тут и мы* funkcjonuje równoległe z nie mniej kultowym wariantem *Где блины, тут и мы*. Dopuszczalna wariantowość frazeologiczna otwiera drogę do kolejnych przekształceń pierwotnej wersji, np.: *Где водка, тут и мы; Где пиво, тут и мы*.

Zgłębianie sensu istniejących od dziesiątków lat jednostek z nazwami potraw lub zbóż pozwala dostrzec to, co może łączyć lub dzielić kultury pokrewne w aspekcie tradycji kulinarnej, a jednocześnie stosunku człowieka do potraw i upraw. Porównanie podobnych pod względem znaczenia wybranych przysłów i frazeologizmów odkrywa przed nami pewne kontrasty w myśleniu, przejawia-

³⁷ V. I. Zimin, A. S. Spirin: В. И. Зимин, А. С. Спири́н, *Пословицы и поговорки русского народа. Объяснительный словарь*, Moskwa 1996, s. 183.

³⁸ J. Kwiatkowski, *op. cit.*, s. 7.

³⁹ I. S. Lutovinova, *op. cit.*, s. 5.

⁴⁰ V. I. Dal': В. И. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, wersja internetowa: <http://vidahl.agava.ru/>; zbiory oryginalne: V. I. Dal': В. И. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, Санкт-Петербург–Москва 1881–1882, t. I–IV, a także: V. I. Zimin, A. S. Spirin, *op. cit.*, s. 182–183.

jące się w preferowaniu charakterystycznych dla danej społeczności elementów bytu codziennego. Obrazowanie może opierać się na innych komponentach, pełniących funkcję pewnego symbolu dla tej właśnie zbiorowości.

SUMMARY

The paper concentrates on the phraseology and proverbs that use the culinary expression like *groats*. Russian and Polish linguistic material has been examined. The objective is to show how the selected items of existence, material and spiritual culture can be reflected in linguistic units. The analysis of the most common examples of idioms and proverbs with the noun *groats* has showed that the cereals and cooked food were quite significant for community life in the past. Groats appear in numerous idioms that describe human personality and appearance, rites, or the way people perceive the world. The research has shown that such linguistic units are still widespread and well known in the present-day Russian, whereas the idioms and proverbs with the word *groats* seem to be rare in the contemporary Polish.

Key words: phraseology, paremiology, relationship between language and culture, word 'groats' in idioms and proverbs, mentality, material and spiritual culture